

47.09. Ядъбийят тарихи УОТ 82(091)

F.KÖÇƏRLİNİN ABDULLA ŞAIQƏ YAZILAN MƏKTUBLARI
YARADICILIQ ƏLAQƏLƏRİNİN BİR NÖVÜ KİMİ

A.R.MİRZƏYEVA

*Bakı Dövlət Universiteti**a_murzoyeva @maul.py*

Məqalə Firudin bəy Köçərlinin Abdulla Şaiqə yazdığı məktublarının təhlilinə həsr olunmuşdur. Bütün dövrlərdə məktublaşmanın əsas daşıyıcısı olan funksiyalar müəyyən ictimai-mənəvi məsələlərin, ehtiyacların aradan qaldırılmasına, həll edilməsinə, bununla da məktubun bir forma kimi sabitləşməsinə yardım etmişdir. Firudin bəy Köçərlinin Abdulla Şaiqə yazdığı məktublar bu ədəbi şəxsiyyətlərin bir-biri ilə ünsiyyətinin bir forması kimi diqqəti çəkir. Məktublaşma F.Köçərlinin ədəbi-ictimai fəaliyyətində müasirləri ilə əlaqə saxlamaq vasitəsi kimi mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: Abdulla Şaiq, Firudin bəy Köçərli, məktub, ədəbi əlaqələr, maarif, ədəbi mühit, ana dili

Bütün dövrlərdə məktublaşmanın əsas daşıyıcısı olan funksiyalar müəyyən ictimai-mənəvi məsələlərin, ehtiyacların aradan qaldırılmasına, həll edilməsinə, bununla da məktubun bir forma kimi sabitləşməsinə yardım etmişdir. Məktubun ədəbi-ictimai forması XIX əsrdən başlayaraq, daha da aktual şəkil almışdır. Bu dövrdə məktub yaradıcılığına ədəbi forma kimi baxan ziyalılar, sənətkarlar yetişmişdir. Əgər «Kəmalüddövlə məktubları»nı epistolyar ədəbi forma kimi M.F.Axundov zəkasının məhsulu qəbulu etsək, onda yaradıcılıq irsinin davamı kimi ədəbi varisliyin F.Köçərliyə, A.Şaiqə, Ü.Hacıbəyova və başqalarına qismət olması şübhə doğurmaz. M.F.Axundovdan sonrakı məktublaşma özünün bir çox dəyərlərinə görə yeni məzmun daşıyır. Ədəbiyyatşünaslıqda ictimai xadimlərin mətbuatda dərc edilərək ədəbiyyata daxil olmuş məktubları, həmçinin məktub formasında yazılmış elmi, ədəbi və publisist əsərləri epistolyar ədəbiyyata daxildir (latınca *epistola* məktub deməkdir). Bu məktublaşma ilk növbədə ustadla şagird arasında olan yazışmadır, dostla dost arasında olan münasibətlərin davam etdirilməsində vasitədir.

Məktub bir-birinə yaxın insanların ünsiyyət vasitəsidir. Məktub yazışmasında, adətən, iki şəxs iştirak edir. Bunlar tərəf və qarşı tərəf adlanır. Tərəflər arasında məktublaşmaya olan mənəvi ehtiyac onları birləşdirir. Bu, Abdulla

Şaiqə yazılan məktublarda da belədir. Abdulla Şaiqə yazılan məktubların səbəbi onun mehriban insan olması, kiminsə ehtiyacına qayğı ilə yanaşma keyfiyyəti, bir sözlə, böyük ürəyə sahib olmasında idi. Tərəf-müqabil üçün məktub alan o vaxt əziz olur ki, o şəxs özünü onda tapır. Bu cəhətdən məktublara yanaşanda A.Şaiqin də ona məktub yazanlarla mənəvi birliyi, əqidə dostluğu, can yoldaşlığı üzə çıxır. Belə məktublaşmalar uzunömürlü olur, məktublar kəsildəndə məktub sahibi psixoloji cəhətdən dözümsüzləşir, öz sirdaşından narahat olur. Bu cəhətdən Firidun bəy Köçərlinin məktubları səciyyəvidir. 5 dekabr 1908-ci il tarixli məktubunda o, Abdulla Şaiqədən üzr istəyir ki, onun məktubuna belə təxirlə cavab yazır (1, 402). Eyni hissləri F.Köçərli 14 iyun 1911-ci il tarixli məktubunda da ifadə edir. F.Köçərlinin çox yüksək mədəniyyətlə yazılmış digər məktubunda isə deyilir ki, «Sizdən çox təvəqqe edirəm ki, məndən rəncidəxatir olmayasınız ki, Sizin müşviqanə, həqiqi və səmimi qəlb ilə yazılmış kağızın cavabını və göndərdiyiniz gözəl hədiyyənin rizamndliyini belə təxirə saldım» (1, 411).

Abdulla Şaiqlə F.Köçərli arasındakı ünsiyyətin səbəbindən görünür ki, məktub gecikəndə A.Şaiq F.Köçərliyə ötrü çox narahatlıq keçirirmiş. Başqa məktublara nisbətən, F.Köçərliyə məxsus məktublarda buna çox işarə vurulur. F.Köçərli başqa məktubunda üzrxahlıq edir ki, «Söz yoxdur ki, mənim qaramca söylənirsiniz və deyirsiniz ki, filankəs nə pis adamdır ki, kağıza cavab da yazmaq istəmir» (1, 413).

F.Köçərlinin məktublarındakı üzrxahlıqlar onların arasındakı dostluğun ən dərin qatlarda olmasından xəbər verir. Məktublaşma bu ədəbi şəxsiyyətlərin bir-biri ilə ünsiyyətinin bir forması kimi həmişə diqqət çəkmişdir. Məktublaşma F.Köçərlinin ədəbi-ictimai fəaliyyətində müasirləri ilə əlaqə saxlamaq vasitəsi kimi mühüm rol oynamışdır. Onun 1884-1919-cu ilə qədər yazdığı məktublar 35 illik bir dövrü əhatə edir. Bu məktubların mövzuları ədəbiyyat, maarif məsələləri və mədəniyyət sahələrini əhatə edir. O, Şaiqə göndərdiyi məktubların birində yazırdı ki, «bizim bu əsrşumda ağzını açıb iki kəlmə söz danışmağa da izn vermirlər. Görək bir vaxt olar bizim də ağzımız açılar, dərdlərimizi açıq söyləyərək» (8, 275). F.Köçərli bu məktublarla A.Şaiqin yaradıcılığına ciddi təsir etmişdir. Onların arasında dostluq 1907-ci ildən başlamış, ailəvi yaxınlığa qədər davam etmişdi. Hətta Şaiq 1912-ci ildə bacısı Ruqiyyə, onun əri Mirzə Tağı F.Köçərlinin ailəsi ilə birgə Gürcüstanın Məngilis yaylağında istirahət etmişdi. Bundan sonra onların dostluğu xeyli artmışdı. Onlar arasında möhkəm yaradıcılıq əlaqəsi var idi. A.Şaiqin Köçərliyə göndərdiyi 24 məktubdan heç biri əldə yoxdur. A.Şaiq onun 3 cildlik «Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı» kitabı ilə çox maraqlanar, onun nəşrində fəallıq göstərirdi. F.Köçərli ona yazırdı ki, «məqsədım pul qazanmaq deyil, ancaq ədəbiyyatımıza cüzi xidmət etməkdir» (8, 276). A.Şaiq bu iş üçün, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşməsi üçün ona materiallar, Bakı nəşirləri ilə əlaqə saxlayıb ədəbiyyatımıza aid nəşrləri göndərirdi. F.Köçərli də bu xidməti tarix üçün əhəmiyyətli hadisə hesab edərək 1912-ci il 14 sentyabr

tarixli məktubunda xüsusi qiymətləndirirdi. Şaiqin arxivində Köçərlinin 13 məktubu vardır.

Onun F.Köçərliyə həsr olunmuş şeirləri də vardır. 1916-cı ildə «Doğru söz» qəzetində F.Köçərliyə həsr etdiyi «İki kötük, yaxud iki familiyanın məhvi» poemasını çap etdirmişdi. F.Köçərli də öz məktubunda ona «Lütv edib «Doğru söz»də dostunuzu yad edibsiz» deyə ona minnətdarlıq etmişdi. A.Şaiq öz dərslərlərində F.Köçərlinin məsləhətlərindən tez-tez istifadə edirdi, hətta 1958-ci ildə onun haqqında xatirə də yazmışdı. K.Talibzadə qeyd edir ki, bu məktublar F.Köçərlinin ictimai-siyasi və ədəbi görüşlərini, eləcə də Abdulla Şaiqin ədəbi-pedaqoji fəaliyyətinə münasibətini aydınlaşdırmaq üçün qiymətli sənədlərdir (8, 277). Bu məktublarda cəmiyyət, ədəbiyyat məsələləri, şairlərin yaradıcılıq meyllərinə münasibət, çarizmin milli dilləri sıxışdırması siyasəti, müəllimlərin vəziyyəti və s. diqqət mərkəzində olurdu.

O illərdə F.Köçərli A.Şaiqin «Əsrimizin qəhrəmanları» romanını, pyes, hekayə və şeirlərini oxuyurdu. Ona yazdığı məktublarda da bu haqda söhbət gedirdi. 26 may 1911-ci ildə Qoridən göndərdiyi məktubda F.Köçərli ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran məsələlərdən, Şaiqin milli həyata baxışlarından danışılır. O, məktublarında gənc Şaiqə realizmin əsas xüsusiyyətlərini başa salır, onu yerli-yersiz ərəb, fars, osmanlı sözlərini işlətməkdə tənqid edir, xalq dilində yazmağa ruhlandırır. Məsələn, Köçərli Şaiqin «Dağlar sultanı» şeirinin müvəffəqiyyət qazanmasının səbəbini onun realizmə sadıq qalmasında, şeiri xalq dilində yazmasında görürdü və məktubunda şairin həyatdan ilham almasını, gördüyü hadisələri real, təbii şəkildə qələmə almasını alqışlayırdı. F.Köçərli Şaiqin yaradıcılığında ən çox onun uşaq ədəbiyyatı ilə maraqlanmasını çox qiymətləndirirdi. O, öz müasirlərini uşaq ədəbiyyatı nümunələri yaratmağa çağırırdı: «Qeyd etmək lazımdır ki, uşaq yazıçıları və şairləri bizdə olmayıb və indi də yoxdur. Müasir şairlər bu sahədə nəinki yeni nəsillə kömək etmirlər, hətta kor-koranə türk şairlərini təqlid edərək, amansızcasına dilimizi korlayıb ədəbiyyatımıza yad olan ruhun ünsürlərini gətirirlər. İlk dərsləklər üçün onların əsərlərindən hər hansı bir parçanı götürmək, bu, südəmər uşağa çətin həzm olunan qatı bir yeməyin verilməsinə bərabərdir» (7, 316).

A.Şaiq Sabirin ölümünə və yenicə vəfat etmiş qadınına həsr etdiyi «Dəftəri-hicran» və başqa mənzumələrdə yaşanan hissələri F.Köçərli «dəruni və pak hissələrin məhsulu» kimi qiymətləndirirdi. Bu məktubların mövzuları müxtəlifdir. Əgər onları qruplaşdırmış olsaq, onlarda ən qiymətli fikirlərin əks olunduğunu görə bilərik. Məsələn, Şaiq uşaqlar üçün dərsləklər yaratmağa da meyilli olmuşdur. O, bu məqsədlə 1908-ci ildə 3 və 4-cü siniflər üçün dərsləklər tərtib edirdi. Bu həm də o vaxtlar dərsləklərin olmaması ilə bağlı idi. Şaiq də cavan bir müəllim olaraq bu işi yerinə yetirməyə çalışırdı. F.Köçərli onun bu təşəbbüsünü yazdığı məktubda xüsusi olaraq alqışlayırdı, ona öz köməyini təklif edirdi, dərsləkdə uşaq şeirləri ilə bağlı Sabirə müraciət etməsini məsləhət görürdü. Və yazırdı ki, «Onun dəxi təbi-səlim olmağı məlumunuzdur» (8, 278). F.Köçərli Şaiqə göndərdiyi məktublarda ədəbi dili əcnəbi dillərin təsirini

dən kənar edilməsi, ədəbi dil ilə oxucu arasında ünsiyyətin yaranması, dili xalqa yaxınlaşdırmağın yollarını izah edirdi. Bununla əlaqədar F.Köçərli yazırdı: «Gülzar»da təlim və tədrisə layiq məlumat çoxdur. Belə ki, ali sınıflərdə oxuyan şagirdlərə ən yarar və ən münasib kitabdır. Xüsusən onun üçüncü hissəsi mənə xoş gəldi...» (8, 278). Tənqidçi kitab müəllifini bəzi nöqsanlarına görə də tənqid edirdi. Onu bir tənqidçi kimi diqqətini cəlb edən dərsliklərdəki bəzi bədii parçaların dilinin mürəkkəbliyi idi. 10 fevral 1913-cü ildə yazdığı məktubunda dərsliyin ikinci çapında belə dil xətalalarının təmizlənməsini tövsiyə edirdi.

F.Köçərlinin dil haqqında fikirləri 26 may və 14 iyun 1911-ci il tarixlərində yazdığı məktublarında əks olunmuşdur. Məsələn, 14 iyun məktubunda yazırdı ki, «Dünyada hər şey gündən-günə tərəqqi tapdığı surətdə dili bir halda saxlamaq olmaz», 26 may tarixli məktubunda isə «Ana dilini yaxşı bilməkdən ötrü lazımdır Qasım bəy Zakir, Molla Pənah Vaqif, İsgəndərağa Şakir kimi milli şairlərin əsərləri oxunsun» (8, 278).

Şaiqlə Köçərlinin məktublarında «Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı» kitabının yazılma prosesindən, neçə cilddən ibarət olacağından, onu təkmilləşdirməyin yollarından, çap oluna bilmə imkanlarından, Köçərlinin ədəbiyyata göstərdiyi qayğıdan və s. danışılır. F.Köçərli Şaiqə göndərdiyi məktubda xalq dilinin hələ yaxşı öyrənilmədiyini, onun inkişaf yollarını nəzərdə tutaraq yazırdı: «Biz dilimizi bilmirik və bunda təqsir bizdədir, dilimizdə deyil. Fars və ərəbə meyl və rəğbətımız o qədər çox olubdur ki, öz dilimizdə olan sözləri atıb, əvəzinə əcnəbi dillərin qəliz ibarələrini və sözlərini götürmüşük. Və götürdüyümüz sözləri və ibarələri öz dilimizin şivəsinə uyğunlaşdırmayıb, eyni halı ilə dilimizə qarışdırmışıq və naqabil pinçilər kimi əlimizə hər nə düşübsə paltarımıza yamamışıq» (8, 172). O, məktubunda A.Şaiqə məsləhət görürdü ki, H.Zərdabının «Əkinçi» qəzetinin nömrələrini oxusun.

Abdulla Şaiqə yazılan məktubların bəzilərində dil və üslub məsələlərinə də toxunulur. Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparan dövrün ziyahıları ərəb, fars, qəliz türk sözlərindən qaçmağı, onları yazıda işlətməməyi zəruri hesab edirdilər. Buna baxmayaraq A.Şaiqə yazılan məktubların dili indiki oxucu üçün qəliz sayılsa da, dövründə başa düşülən olmuşdur. Təmiz dil uğrunda mübarizə aparan şəxsiyyətlərdən biri də A.Şaiq olmuşdur. O, özünün povest və hekayələrinin dili ilə başqalarına da nümunə olurdu. Bunu əsas tutan Məhəmməd Axundov A.Şaiqə yazdığı məktubunda həmin problemə toxunaraq yazır ki, «Arzu edirəm İstanbulda «Türk yurdu» məcmuəsinə Siz də məqalə yazasınız. Çünki diliniz sadə türk dilidir. Yeni çıxmış... qəliz ibarələr işlətmirsiniz» (1, 389).

Bu məktublarda dil və üslub sözün həqiqi mənasında problem kimi müəllifləri cəlb etmişdir. Dil məsələsinə xüsusi həssaslıqla yanaşan F.Köçərli A.Şaiqə məsləhət görürdü ki, «gələcəkdə yazdığımız nağıl və hekayələri daha da sadələşdirib osmanlı ibarələrinin əvəzində bizim öz sözlərimizi və tərzikəlamı işlətsəniz, daha da yaxşı olar. «Yukarı» əvəzinə «yuxarı», «bakar» əvə-

zinə «baxar», «akıtma» əvəzinə «axıtma», «bən» yerinə «mən» yazsanız daha da ovladır» (yaxşıdır) (1, 404). 25 may 1911-ci ildə Qoridən yazılmış bu məktub Azərbaycan dilinin səlistliyinə, saflığının qorunmasına həsr olunmuşdur. Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparən A.Şaiqin xidmətlərini F.Köçərli yüksək qiymətləndirir: «Bu qisim sadə dildə yazılmış və malı öz məişətimizdən götürülmüş əsərlər yenicə başlayır meydana gəlməyə və bu yolda Sizin xidmətlərinizin qədrü qiyməti çoxdur» (1, 403). F.Köçərli A.Şaiqdəki bəzi üslub xətlərini də qeyd edirdi: «Meşə içi gedirdi» - «meşə ilən» ya «meşə ilə» yazsanız yaxşı olar. Türk dilində meşə içi, səhra içi, düz içi gedirdi deyilmir; «Duman» cəm siğəsində az işlənir və bir də «dumanlarla büründü» deyilmir, «dumanlara büründü» deyilir; «çayırlar ilə» deyilmir, «çayırlara büründü» deyilir (1, 405).

F.Köçərlinin 14 iyun 1911-ci il məktubundan görünür ki, A.Şaiq ilə F.Köçərli arasında dil məsələləri üzərində çoxlu müzakirələr getmişdir. F.Köçərli cavab məktubunda yazır ki, «Kağızınızda dilimiz xüsusunda etdiyiniz iradları qəbul edə bilmərəm. Əvvəla, dilimiz Siz zənn etdiyiniz qədər kasıb və fəqir deyil. Biz dilimizi bilmirik və bunda təqsir bizdədir, dilimizdə deyil, fars və ərəbə meyl və rəğbətimiz o qədər çox olubdur ki, öz dilimizdə olan sözləri atıb, əvəzinə əcnəbi dillərin qəliz ibarələrini və sözlərini götürmüşük»; «Ərəbin cəm siğəsi dilimizin evini yıxıbdir, «Əfkari-aliyyə», «düvəli-xaricə», «məhafili-siyasiyyə», «miləli-müxtəlifə» və bu qisim hədd və hesabı olmayan ibarələr deyilmi dilimizi çətinləşdirib, dolaşmaq hala salan?!» (1, 406). Ümumiyyətlə, A.Şaiqə yazılan məktublarda dilini və üslubunu indiki dil normalarına görə qiymətləndirmək imkanımız olsa, onların bəzilərinin indiki dil faktlarına heç uyğun gəlmədiyini də görə bilərik. Lakin bu məktublarda dilini öz dövrü üçün mütərəqqi hadisə hesab etmək olar. Məktublarda sadə cümlələrlə ifadə olunmuşdur.

F.Köçərlinin də məktublarında gerçəklik və dünyagörüşü tək-cə yaradıcılıq əlaqələrində yox, milli düşüncənin o zamankı problemlərinin həll olunmasında olan arzunu ifadə edir. F.Köçərli arzulayır ki, millətin təhsilli ziyalıları çox olsun, ana dilində məktəb kitabları nəşr olunsun, bu kitabların dili xalq dilinin tələbatına cavab versin. Köçərli yazır: «Bizim şüəranın təlimi-ətfala dair əsərləri çox azdır, demək olar ki, heç yoxdur» (1, 402). Ədəbiyyatşünas rus şairlərinin əsərlərindən türkcəyə tərcümə üçün Abbas ağa Qayıbov Nazir təxəllüslü şairə müraciət etməyi A.Şaiqə məsləhət görür. F.Köçərli millətin gələcəyində rolu olan yazıçı və şairləri də unutmur. Xüsusilə M.P.Vaqif, Q.Zakir, İsgəndər ağa Şair kimi el sənətkarlarının əsərlərinin xalqa çatdırılmasında iş görməyin zamanının çatdığını deyir. «Çifayda, bunlar da çap olunmayıbdır və bu əsərlərin çoxu itib-batıb, tərək olubdur. Ələ düşəni mən toplayıb bir qayda üzrə tərtib etmişəm» (1, 404).

F.Köçərlini düşündürən bir məsələ də milli gerçəkliyə birbaşa bağlı olan təhsil, tədris məsələləridir. O, A.Şaiqin «Gülzar» kitabını tədris işində mühüm nailiyyət kimi qiymətləndirir, lakin onun türk danışığı dilinə üstünlük verməsi-

ni də qəbul edə bilmir və yazır ki, «Allah bizə verən dili əlimizdən almağa heç kəsin ixtiyarı yoxdur. Amma hamı borcludur o dilə rəvnəq verib onu dövlətləndirsin. Siz isə «ana» sözünü «validəyə» və ya «anaya», «ata» sözünü «pədəyə», «uşaq» sözünü «çocuğa», «bala» sözünü «yavruya» çöndərməklə dilimizi əlimizdən almaq istəyirsiniz. Məgər «ana» «anna»dan pisdirmi? (1, 414). Görkəmli ədəbiyyatşünasın dünyagörüşünü göstərən digər bir cəhət onun millət yolunda yorulmadan yazmasında, yazdıqlarının əvəzində heç bir xeyir güdməməsindədir. O, özü bu haqda yazır ki, «bu zəhmətimin çap olunmasında mənim niyyətim pul qazanmaq deyil, ancaq ədəbiyyatımıza cüzi bir xidmət etməkdir» (1, 415).

Ümumiyyətlə, bu məktublardan müəlliflərinin zamanla ayaqlaşmasının nə qədər çətin olduğu görünür. Milli dünyagörüşünün aşağı olduğu bir ölkədə millət ziyalısı öz dünyagörüşü ilə gerçəkliyə təsir etmək iqtidarındadır.

Ünsiyyət vasitəsinin geniş olmadığı bir dövrdə milli ziyalılarımızın əlaqə saxlamaq vasitəsi kimi bir-birinə məktub yazması üsulu həmişə milli birliyə xidmət etmişdir. Bu ziyalılar yerlərdə olan milli geriliyi aradan qaldırmaq üçün məktub vasitəsilə bir-birindən dəstək alır, xalq üçün çalışırdılar. Bu cəhətdən məktublaşmaya yazılı ənənə forması kimi yanaşmaq düzgün olardı. Biz A.Şaiqə yazılan məktublarda içərisində düşüncələrini bir-biri ilə bölüşən müəlliflərə çox rast gəlirik. Məhz bu ənənənin nəticəsidir ki, Cabbar Məmmədzaadənin 24 məktubu, F.Köçərlinin 13 məktubu, H.Cavidin 3 məktubu qeydə alınmışdır. Bu məktublarda qarşılıqlı olaraq A.Şaiqə tərəfindən yazılan cavab məktublarını hesablasaq, məktub formasının yazılı ənənə üsulu kimi dostluğa, milli birliyə xidmət etdiyini görmüş olarıq.

Eyni səmimiyyəti F.Köçərlinin də məktublarında görürük. Məktub yazma ənənəsi insanların şəxsiyyət kimi yetişməsində mühüm amil rolunu oynayır. F.Köçərlinin hal-əhval tutmasından aydın olur ki, o nə dərəcədə A.Şaiqə səmimi hisslərlə yanaşır. Bu isə onun yüksək insani keyfiyyətlərindən xəbər verir. F.Köçərli yazır ki, «Allah Sizi səlamət və xoşbəxt eləsin ki, bəndənizi unutmayırsınız. Kağız yazmaqda qüsur etmişəmsə də, doğruluqla ərz edirəm ki, xatirimdən Sizi çıxartmamışam» (1, 415).

Bütün bu səmimi hisslərdən, üzrxahlıqlardan və s. sonra məktub strukturunun qayəsi, əsas hissəsi qələmə alınmışdır. Bunu da məktubun yazılmasının həm də səbəblərindən biri kimi qiymətləndirmək olar. Bəzi məktublarda bu struktur hissəni hissləri bölüşmə kimi də qiymətləndirmək olar. F.Köçərlinin 15 dekabr 1913-cü il məktubunda daxili struktura tam əməl edilmişdir. Məktubdan aydın olur ki, F.Köçərli A.Şaiqənin yaradıcılığını daim izləyir, «Gülzar» dərslərinə yüksək qiymət verir, çünki bu dərslərin dili sadədir. F.Köçərli də onun dərslərini bu xüsusiyyətinə görə çox yaxşı qarşılayır (1, 416-417). Yaxud məktub müəllifləri bu struktur hissədə millətin qayğılarından bəhs edirlər, Şaiqənin problemlərə olan fikrini, münasibətini öyrənmək istəyirlər. Məhəmməd Axundov (11 yanvar 1913) xalqın dərini belə izhar edir ki, «Zira, hər bir xalq olunmuşu zəlil edən, cəhalətə düşür edən kibr və qürurdur. Zənnimcə, insan

da, belədir. Kəndi cavanlığına, gözəlliyinə, parasına, qüvvətinə məğrur olmasa az zamanda qoca, çirkin, fəqir, aciz olmaz!» (1, 388).

Hər bir məktub öz-özlüyündə fərdi təfəkkürün məhsuludur. İnsanlar məktub yazarkən öz hisslərini fikir süzgəcindən keçirərək emosional-idraki hallarına uyğun ifadə edirlər. Bu cəhətdən yanaşanda A.Şaiqə yazılan məktublarda hər birinin arxasında yetkin bir fərd durur. Hər bir məktub sahibinin öz təfəkkür dünyası vardır. Onlar öz məktublarında xalq kədərini, qarşılaşdıqları çətinlikləri, çap, dərslik, dil problemlərini qeydə alırlar. Lakin bu problemlərdən və fərdi təfəkkürdən asılı olaraq hər bir məktub öz ifadə formalarına malikdir. Bu isə məktub strukturunda müxtəlifliyə gətirib çıxarır. Məsələn, F.Köçərlinin məktubları ilə Cabbar Məmmədşadın məktubları təfəkkür müxtəlifliyinə gətirib çıxarsa da, forma və məzmun etibarilə bir-birinə uyğun gəlir. Məktublarda fərdi təfəkkürlə bağlı olmasını dünyagörüşləri müxtəlif olan şəxsiyyətlərin yazışmasında da görmək olar. F.Köçərlinin A.Şaiqə məktubları ilə Əli Rai Yusifşadın, İ.Zöhrəbəyovun, H.Cavidin Şaiqə yazdığı məktublar arasında bu təfəkkür müxtəlifliyi asanca seçilir. Hətta bəzi məktub sahiblərinin, məsələn, Abbas Səhhətin, Əli Rai Yusifşadın poetik təfəkkürün vasitəsilə fikirlərini ifadə etməsinə rast gəlirik. A.Şaiqə yazılan məktublarda ümumi əhatə dairəsinə və səciyyəsinə nəzər yetirsək, onların 13 təfəkkürün məhsulu olduğunu da görə bilərik. Daha doğrusu, A.Şaiqə yazılan məktublarda içərisindən 13 məktub müəllifinin düşüncəsini əsas götürərək dövrün ümumi səciyyəsini verməyə çalışdıq. Bunların içərisində isə geniş təfəkkürlü məktub sahibləri kimi H.Cavid, A.Suru, F.Köçərlini, M.Axundovu, İ.Zöhrəbəyovu, C.Məmmədşadını, A.Səhhəti, T.Şahbazını, Ə.R.Yusifşadını, Ə.Əkbərovu fərqləndirdik. Bu məktublardan da görüldüyü kimi, Abdulla Şaiqin mühiti, xüsusilə ədəbi və pedaqoji mühiti onun bu şəxsiyyətlərlə yazışmasından ayrı düşünülə bilməz. A.Şaiqə daxil olmaqla bu şəxslər eyni dövrün yetişdirdiyi insanlardır. Onları birləşdirən məktəb, maarif, təhsil, tədris üçün vəsait və s. məsələlərdir. Bu da həmin dövrü əks etdirən mühitin istənilən yaradıcılıq imkanlarını və problemlərini müxtəlif vasitələrlə həll etməyə səbəb olur. Deməli, A.Şaiqin ədəbi və pedaqoji mühiti onun yaradıcılığının bir çox sahələrini özündə birləşdirir. O, yazıçı, pedaqoq, şair, tərcüməçi, tədqiqatçı ictimai xadim kimi ən çox onu yetişdirən mühitə borcludur. Görkəmli şəxsiyyətlərlə yazışması isə onun yaradıcılıq imkanlarının daha da dərinləşməsinə gətirib çıxarmışdır.

ЯДЯБИЙАТ

1. Abdulla Şaiq. Əsərləri. 5 cildə. V c. Bakı: Yazıçı, 1978, 502 s.
2. Ağamirov M. Abdulla Şaiqin dünyagörüşü. Bakı: Maarif, 1983, 244 s.
3. Arif M. Sənətkar qocalmır. Bakı: Yazıçı, 1980, 368 s.
4. Xəlilova T. Abdulla Şaiqin həyat və yaradıcılığı. Bakı: Yazıçı, 1980, 180 s.
5. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. I hissə. Bakı: Elm, 1978, 596 s.
6. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərbaycan EA, 1963, 340 s.
7. Talıbzadə K. Ədəbi irs və varislər. Bakı: Azərənşr, 1974, 320 s.
8. Talıbzadə K. Sənətkarın şəxsiyyəti. Bakı: Yazıçı, 1978, 378 s.

ПИСЬМА Ф.КОЧАРЛИ АБДУЛЛА ШАИГУ КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ ТВОРЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

А.Р.МИРЗОЕВА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу писем, написанных Ф.Кочарли Абдулла Шаигу. Во все периоды письма, написанные выдающимися представителями литературы и просвещения, являются основными носителями социальных и нравственных проблем, которые необходимо было устранить. Письма Ф.Кочарли Абдулла Шаигу содержат ценные научные сведения, раскрывающие творческие взаимоотношения этих двух выдающихся представителей азербайджанской культуры.

Ключевые слова: Абдулла Шаиг, Фирудин бей Кочарли, письма, литературные связи, просвещение, литературная среда, родной язык

LETTERS OF F.KOCHARLI TO ABDULLAH SHAIG AS A TYPE OF CREATIVE RELATIONS

A.R.MIRZAYEVA

SUMMARY

This article analyzes letters written by F.Kocharli to Abdullah Shaig. In all periods letters written by prominent members of literature and education are the main carriers of social and moral issues that needed to be addressed. Letters of F.Kocharli to Abdullah Shaig contain valuable scientific information that reveal the creative relationship between these two outstanding representatives of the Azerbaijani culture.

Key words: Abdullah Shaig, Firudin bey Kocharli, letters, literary communication, education, the literary environment, the native language